

Ігор Старенький,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника,
асистент НУ «Львівська політехніка»

ТОПОНІМІЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглядається топонімія Кам'янця-Подільського XIX – початку XX ст., процес її творення та зміни, імперські впливи на творення топонімічного ландшафту міста.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, топонімія, топоніміка, вулиця, площа, провулок.

Період XIX – початку XX ст. залишив найбільш значний слід у формуванні топонімів Кам'янця-Подільського. Топонімія цього періоду багатогранна, вона відображає соціально-економічний та політичний розвиток міста, його етнічний склад.

У Старому місті в досліджуваний період існувало 6 площ. У центральній частині розташований Польський ринок, який найчастіше у XIX – на початку XX ст. називався Центральною площею¹. Проте поряд з цим існували також назви Велика, Велика торгова та Торгова площа². Чотири сторони Польського ринку називалися періями і відповідно мали назви Біржа, Журавльовка, Шарлотка та Суконка. Біржа, або ж південна перія, отримала свою назву від того, що тут біля кам'яниць багатих купців і фінансистів завжди гуртувався бідний люд у пошуках роботи. Найвідомішою спорудою Біржі був будинок Шадбея або ж аптека Петаласа чи будинок під пеліканом (через розміщення на фронтоні будинку барельєфу із зображенням пелікана, який кров'ю годувє пташенят)³. Північна перія носила назву Журавльовка – від крамниці російського купця Володими-

1 Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – Киев: Типогр. С. В. Кульженко, 1895. – С. 128, 141, 236, 238; Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny / Aleksander Prusiewicz. – Kijow; Warszawa: Leon Idzikowski, 1915. – S. 16; Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2; Сіцинський Ю. Й. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць / Юхим Сіцинський. – Кам'янець на Поділлі: вид. Подільського братства, 1994. – С. 15.

2 Прокопчук В. С. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського / В. С. Прокопчук, І. О. Старенький. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г., 2014. – С. 94.

3 Будзей О. В. Біржа: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2005. – 21 січ. – С. 5.

ра Васильовича Журавльова, який був старостою Кам'янець-Подільського купецького управління⁴. Західна перія носила назву Шарлотка (Шарлоттенбург, Шарлотибрук) – від популярної серед кам'янчанок крамниці жіночих капелюхів, що у 1858-1864 рр. належала господарці на ім'я Шарлотта⁵. І остання, східна, перія носила назву Суконка, оскільки в II половині XIX – на початку XX ст. тут розташовувалися крамниці, в яких продавали одяг, зокрема сукні. На Суконці до сьогодні збереглася кам'яниця Ованесовича. На фасаді будинку вмонтована кам'яна плита з написом «Тут... в 1735 році знову споруджена ця кам'яниця Сетером Ованесовичем»⁶. Також територією Польського ринку проходили Центральний та Ламаний провулки, які за твердженням Олександра Прусевича, звалися «Поповою дірою та іншими непристойними назвами». Крім того тут ще були вулиці Рибна (вулицю утворював ряд будинків, серед яких і ратуша; назву отримала від крамничок, в яких продавали рибу), Наришкінська (проходила паралельно до провулку Ламаного з півдня на північ попри східну сторону кварталу всередині Польського ринку; названа 15 лютого 1900 року іменем подільського губернатора (1892-1893 рр.) Олександра Олексійовича Наришкіна) та Чинбарний провулок (проходив із заходу на схід попри південну сторону кварталу всередині Польського ринку; назву надано 15 лютого 1900 року).

Ще один майдан Старого міста, Вірменський ринок, у XIX ст. досить жваво змінював назви. Так на початку XX ст. це була Соборна площа, оскільки розташована тут Іоанно-Предтеченська церква протягом 1799-1878 рр. була православним кафедральним собором⁷. Проте невдовзі площа змінила назву на Губернаторська^{7а}. 28 червня 1896 року її перейменовано на Миколаївську. 1904 року на площі на тому місці, де з карети навпроти Казематної башти 23 вересня 1842 року вийшов імператор Микола I, встановили пам'ятний знак⁸. Також ще носила назву Плацпярдна площа⁹.

4 Будзей О. В. Журавльовка / Олег Будзей // Подолянин. – 2005. – 18 лют. – С. 5; Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 16, 20, 109.

5 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 16, 109; Сіцинський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 15.

6 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 88.

7 Задорожнюк А. Іоанно-Предтеченська церква: Знищені храми Кам'янця / Андрій Задорожнюк // Подолянин. – 1993. – 4 серп. – С. 4.

7а Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 128, 141, 182.

8 Гарнага І. Російські царі в Кам'янці. Микола I / Іван Гарнага // Кам'янець-Подільський вісник. – 1991. – 3-6 лип. – С. 4; Посещение г. Каменец-Подольска государями императорами дома Романовых // Подолянин. – 1996. – 15 черв. – С. 8; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 80-81; Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3.

9 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 44.

У північній частині Старого міста розташований Руський ринок. На XIX ст. по відношенню до нього вживалася офіційна назва Зарванська площа, хоча в народі її частіше називали М'ясна або Торгова. Наприкінці XIX ст. закріпилася одна з найкolorитніших у Кам'янці назв – Обжерний ряд. Назва пов'язана з тим, що на площі продавали готові страви і де можна було смачно поїсти, або ж кажучи по-народному – обжертися. 15 лютого 1900 року міська дума перейменувала Обжерний ряд на Риб'ячу площу¹⁰.

Троїцька площа, що отримала назву від розташованої на ній церкви св. Трійці, також носила назви Поштова (поруч з площею розташований будинок пошти та телеграфу) та «Бель-в'ю». Остання назва передалася від розміщеного на ній одногоденного готелю¹¹.

Ще дві площі Старого міста на сьогодні офіційно не існують: Гімназійна та Кафедральна. Гімназійна (або ж Соборна) розташовувалася біля приміщення чоловічої гімназії, на ній знаходилася фотодрукарня Міхала Грейма. Кафедральну площу утворювали комплекс костелу св. Петра і Павла, будинок біскупa та католицька семінарія¹².

Далі розглянемо назви кам'янецьких вулиць, провулків та узвозів на XIX – початок XX ст. Троїцьку площу з Новопланівським мостом з'єднував Троїцький узвіз, який отримав назву 15 лютого 1900 року, а сьогодні залишається без неї¹³. Цю ж площу з півночі на південь перетинає вулиця Зарванська. За свідченням Олександра Прусевича, на початок XX ст. південна її частина називалася Троїцькою, адже починалася біля церкви св. Трійці, а північна частина – Поштовою, адже на ній розташовувався будинок пошти та телеграфу¹⁴. З Татарською Троїцьку площу з'єднує вулиця Петропавлівська, яка у XIX – на початку XX ст. носила таку ж назву. Троїцьку площу з Польським ринком сполучає вулиця Троїцька, яка на кінець XIX – початок XX ст. носила наймення Конторська – від контори фінансиста Гінзбурга, який 1878 року помер у Парижі, а також Троїць-

10 Будзей О. В. Вулицями Кам'янця-Подільського / Олег Будзей. – Львів: Світ, 2005. – С. 60; Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 55-56; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 103; Старенький І. О. Мікротопоніми Кам'янця-Подільського про етнічний склад населення міста / І. О. Старенький // Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т, 2008. – Вип. 5. – С. 68; Ківільша Г. Руський ринок / Ганна Ківільша // Кам'янець-Подільський вісник. – 1998. – 13 черв. – С. 3; Будзей О. В. Руський ринок: Майдани нашого міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 1 серп. – С. 5.

11 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 117; Будзей О. В. Вулицями... – С. 64

12 Будзей О. В. Вулицями... – С. 71, 76.

13 Там само. – С. 70.

14 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 25, 55; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 129, 234, 238; Будзей О. В. Зарванська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 6 груд. – С. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 61.

кий провулок¹⁵. Троїцьку та Зарванську вулиці сполучає провулок Гімназійний. Троїцьку площу з Руським ринком з'єднує Поштовий узвіз, 1850 року на початку якого збудовано будинок пошти та телеграфу¹⁶. Цей узвіз з вулицею Зарванською сполучає провулок Михайлівський, який отримав свою назву від Михайлівської церкви. Він поглинув ще один провулок – Глухий.

Від Руського ринку до річки Смотрич спускається Старопоштовий узвіз, який за даними Олександра Прусевича на початок ХХ ст. був вулицею¹⁷. Руський ринок з Польським ринком сполучає вулиця Татарська, яка у ХІХ – на початку ХХ ст. носила кілька назв. У першій половині ХІХ ст. вона називалася Петропавлівською, адже починалися біля кафедрального костелу св. Петра і Павла і проходила повз Петропавлівську православному церкву^{17а}. Протягом 1867-1878 рр., під наглядом губернського єпархіального архітектора Дмитра Освальда, Кармелітський костел перебудували на собор Ікони казанської Божої Матері¹⁸, після чого вулиця отримала назву Новособорна, а згодом просто Соборна¹⁹. Окрім того вона мала наймення Фарська, що пов'язано з перетворенням у 1866 р. кафедрального костелу св. Петра і Павла на парафіяльний (польською мовою «fara») ²⁰. Паралельно до Татарської вздовж кромки каньйону пролягає вулиця Кузнечна, яка за свою багатовікову історію жодного разу не змінювала назву, що є унікальним для Кам'янця-Подільського²¹. Кузнечну з Татарською з'єднує невеличка вулиця Зангуська, по відношенню до якої у ХІХ – на початку ХХ ст. використовувалася назва Гімназичний спуск чи провулок, від розташованої поруч чоловічої гімназії. Від вулиці Татарської відходив провулок Театральний, наймення якому надала міська дума 15 лютого 1900 року. Назва походить від театру Яна Пекарського, який 1856 року пристосував під ці потреби провіантовий магазин на Турецькому бастіоні. Театр згорів 1918 року, а нині на мапі міста не існує й такого провулку²².

15 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 28; Будзей О. В. Троїцька: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 8 серп. – С. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 117.

16 Будзей О. В. Поштовий і Старопоштовий узвози: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 15 серп. – С. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 97.

17 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 94.

17а Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 129.

18 Задорожнюк А. Б. Подільські архітектори ХІХ ст. / А. Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2004. – Т. 4. – С. 267; Задорожнюк А. Б. Казанський собор у Кам'янці-Подільському / А. Задорожнюк, С. Копилов, М. Петров. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2007. – С. 23.

19 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 46.

20 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 114; Будзей О. В. Татарська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 25 лип. – С. 7.

21 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 75.

22 Будзей О. В. Вулицями... – С. 63.

Майже продовженням Кузнечної є вулиця Францисканська, яка проходить паралельно із західною стороною Польського ринку. З початку XIX ст. вона носила назву Архієрейська, що пов'язано з перетворенням наприкінці XVIII ст. Францисканського костелу на Архієрейську церкву (нині – Успіння Пресвятої Богородиці), при якій в колишньому францисканському кляшторі було облаштовано Архієрейський будинок, в якому з 1799 року проживали подільські єпископи²³. На початку вулиця з'єднується з Польським ринком Училищним провулком, який на сьогодні без назви. Поруч з вулицею розміщувався Архієрейський сад, який був виділений зі Старого бульвару на прохання єпископа Подільського та Брацлавського Арсенія 23 травня 1844 року. Нині це Західний бульвар, який тягнеться від Міської брами та вірменського бастиону до будинку по вулиці Кузнечній, 6²⁴. Архієрейську з Польським ринком з'єднував Архієрейський провулок, який нині без назви²⁵. Із заходу Польський ринок з Вірменським сполучає вулиця Старобульварна, яка у XIX – на початку XX ст. носила назви Поліційна та П'яна²⁶. Наймення Поліційна пов'язане з тим, що в ратуші розміщувалося поліційне управління, а на самій вулиці – будинок поліцмейстера. Народна назва П'яна з'явилася, можливо, через велику кількість трактирів і шинків на цій вулиці, а, можливо, тому, що тут перехожим часто траплялися п'яниці, яких вели до поліційного управління. Олег Будзей вважає, що назва походить від того, що вулиця не йшла прямо, а звертала вбік за будинком поліцмейстера²⁷. Поруч з вулицею розташований Старий бульвар, влаштований на високій терасі навпроти Тринітарського костелу 1831 року подільський губернатором Федором Луб'яновським, через що за ним ще закріпилися назви Луб'янівка, Любимівка, Луб'янівський бульвар²⁸. З півдня паралельно до Польського ринку повз Домініканський костел проходить вулиця Ремісничка. Офіційно цю назву надала міська дума 15 лютого 1900 року, однак за твердженням Олександра Прусевича вживалися також назви провулок Домініканський та Дешевий. Останнє наймення пов'язане з тим, що на цьому провулку

23 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 58; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 132, 168; Будзей О. В. Францисканська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 22 серп. – С. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 34-35.

24 Будзей О. В. Вулицями... – С. 113.

25 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 62.

26 Там само. – С. 70.

27 Будзей О. В. Вулицями... – С. 84; Будзей О. В. Старобульварна: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 6 черв. – С. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 112.

28 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 74, 94; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 80, 111, 141; Сіцінський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 44; Гурський О. Старий бульвар / Олександр Гурський, Андрій Задорожнюк // Подолянин. – 2006. – 24 лист. – С. 7; Будзей О. В. Вулицями... – С. 83.

можна було дешево придбати вироби безпосередньо в ремісників²⁹. Ремісничу перетинає, з'єднуючи Польський та Вірменський ринки по центру, вулиця Домініканська, яка у XIX – на початку XX ст. носила назви Шляхетська та Дворянська, що пов'язано з початком у 1856 р. спорудження будинку дворянського зібрання на розі вулиці і Вірменського ринку³⁰. Зі сходу Польський та Вірменський ринки сполучає вулиця П'ятницька, яка в першій половині XIX ст. називалася Соборною, адже розпочиналася з неподалик Іоанно-Предтеченської церкви, що протягом 1799-1878 рр. була собором. 15 лютого 1900 року офіційно отримала найменування П'ятницька³¹. З північного сходу Польський ринок з вулицею Довгою, південна частина якої у II половині XIX ст. називалася Сенаторською³², сполучав провулок Макаревський, що отримав назву від старовинного вірменського роду Макаревичів, будинок одного з яких розміщувався тут. 15 лютого 1900 року міською думкою перейменовано на провулок Вузький³³.

Вірменський ринок з вулицею Довгою з'єднує вулиця Іоанно-Предтеченська, назву якої офіційно затвердила міська дума 15 лютого 1900 року, проте як провулка³⁴. Паралельно до Довгої зі сходу простягається вулиця Вали. На південь від Вірменського ринку пролягає вулиця Вірменська, яка у XIX ст. носила назву Губернаторська, оскільки розпочиналася з Губернаторської площі – сучасного Вірменського ринку³⁵. Від цієї вулиці на схід до Миколаївської церкви відгалужується невеличкий провулок Миколаївський, назву якого 15 лютого 1900 року офіційно затвердила міська дума³⁶. Вірменську з вулицею Шпитальною сполучає ще один

29 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 67; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 100; Будзей О. В. Ремісничка: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 23 січ. – С. 6.

30 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 62; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 80, 133; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 54; Будзей О. В. Вулицями – С. 126; Будзей О. В. Домініканська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 27 черв. – С. 5.

31 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 62; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 99; Будзей О. В. Вулицями – С. 120-121; Будзей О. В. П'ятницька: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 8 листоп. – С. 5.

32 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 86; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 186, 234, 237, 239; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 54; Будзей О. В. Вулицями – с. 128-129; Будзей О. В. Довга: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 13 черв. – С. 5.

33 Будзей О. В. Вулицями... – С. 171.

34 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 75; Будзей О. В. Іоанно-Предтеченська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 18 лип. – С. 6; Будзей О. В. Вулицями... – С. 135; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 64.

35 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 79; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 42; Будзей О. В. Вулицями... – С. 137-142; Будзей О. В. Вірменська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 30 січ. – С. 6.

36 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 82; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 82; Будзей О. В. Вулицями... – С. 174-177; Будзей О. В. Миколаївський провулок: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 14 листоп. – С. 6.

провулок, назву якого міська дума затвердила 15 лютого 1900 року – Тісний³⁷. З Вірменського ринку на вулицю Шпитальну також можна спуститися провулком Комендантським, що у XIX ст. носив назву Губернаторський³⁸. У західній частині від Вірменського ринку відходить вулиця Шпитальна. Із Заковим мостом ринок сполучає вулиця Замкова, яка на початку, згідно рішення міської думи від 15 лютого 1900 року, називалася Старобульварною³⁹. На південь від неї відходять дві вулиці: Тринітарська, яка у XIX ст. мала назву Солоня – від Солоного колодязя, який знаходився на ній, а згідно рішення міської думи від 15 лютого 1900 року вулиця названа Тринітарським провулком⁴⁰, та Успенська, яка у XIX – на початку XX ст. спочатку називалася Віттовської, адже розпочиналася біля фортечних казарм, будівництво яких приписували Яну де Вітте, а пізніше Утьосистою, що являється калькою з російської мови⁴¹.

У каньйоні річки Смотрич Старе місто опоясують дві вулиці – Руська та Онуфріївська. Якщо друга офіційно свою назву закріпила рішенням міської думи від 15 лютого 1900 року і наймення до того та після того аж до 1936 року не змінювала⁴², то з Руською складніше. У XIX – на початку XX ст. вона складалася з чотирьох окремих вулиць: власне з самої Руської, Віттовської, що отримала назву від розташованих на ній садів Вітте, Набережної та Преображенської – від церкви Преображення Святого Спаса, розміщеної на ній⁴³.

Варто також зазначити, що в досліджуваний період кам'яничани в більшості послуговувалися не назвами вулиць, а назвами будинків: дім Бланштейна, магазин Шарагова, лавка Крайза⁴⁴, кам'яниця Чарторийських, буди-

37 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 115; Будзей О. В. Вулицями... – С. 179.

38 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 73; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 72, 75; Будзей О. В. Вулицями... – С. 178.

39 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 74; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 60; Будзей О. В. Вулицями... – С. 85-86; Будзей О. В. Замкова: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 7 листоп. – С. 5.

40 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 116; Будзей О. В. Вулицями... – С. 147-148; Будзей О. В. Тринітарська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 20 лют. – С. 5.

41 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 119-120; Будзей О. В. Вулицями... – С. 149-150; Будзей О. В. Успенська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 15 верес. – С. 5; Терлецький А. Утьосиста: Вулиці нашого міста / Андрій Терлецький // Прапор Жовтня. – 1983. – 17 груд. – С. 4.

42 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25; спр. 543, арк. 70; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 88; Будзей О. В. Вулицями... – С. 159-160; Будзей О. В. Онуфріївська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 21 черв. – С. 5.

43 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 90; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 103; Будзей О. В. Вулицями... – С. 153-154; Будзей О. В. Руська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 26 груд. – С. 4.

44 Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 188, 190.

нок Шадбея, кам'яниця Чайковських, будинок купця Гельмана, кам'яниця Кириачинська⁴⁵ та ін. Частина таких назв перейшла в розряд мікротопонімів.

Поряд з цим маємо ряд топонімів, які використовувалися кам'яничанами у XIX – на початку XX ст. для орієнтування в просторі. Замковий міст найчастіше називався Турецьким⁴⁶, а на ньому розташовувалась «башта мостова св. Анни»⁴⁷. Міст біля Польської брами носив назву Старий або Старий біля ковалів⁴⁸. Поряд з ним розпочиналися сходи Фаренгольца⁴⁹, відремонтовані на кошти відставного штабс-капітана Федора Фаренгольца, будинок якого розміщувався на вулиці Кузнечній біля верху сходин. Новопланівський міст і наприкінці XIX – початку XX ст. назви не змінював⁵⁰. Католицька громада міста продовжувала вживати назви костелів міста, хоча вони на той час були закриті чи перетворені на православні храми: Домініканський костел, Тринітарський костел, Францисканський костел, Кармелітський костел⁵¹, що свідчить про перехід загальних назв у розряд топонімів. Поряд з цим Іоанно-Предтеченська церква на початок XX ст. називалася Старим собором⁵², хоч соборною вже не була з 1878 року. Чітко фіксуються і назви фортифікаційних об'єктів: Різницька, Кравецька, Гончарська башти⁵³, Руська та Польська (Лядська, св. Анни) брами⁵⁴, Баторієва (Семиповерхова) башта з Вігрянною брамою⁵⁵, форт Дальке (Панянський рондель)⁵⁶, Вігтові казарми⁵⁷, Міська брама⁵⁸, башта Водна, брама Станіслава Августа, Новий замок, Старий замок з баштами Чорною (сьогоднішня назва Нова Східна), Лянцкоронською, Рожанкою, Малою, Новою, Денною, Лядською (нині Ласька), Тенчинською, Ковпак і Папською⁵⁹.

Мікрорайон міста Руські фільварки 1865 року офіційно перейменовано на Маріїнську слободу. Між церквою та міністерським училищем

45 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 17-20.

46 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 94; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 104, 170, 237; Сіцинський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 27, 32, 45.

47 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 97.

48 Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 107.

49 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 93.

50 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 91, 107; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 131.

51 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 62-63, 74.

52 Там само. – С. 75.

53 Там само. – С. 91.

54 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 62, 87, 92-93; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 100, 107, 110, 167, 170; Сіцинський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 44.

55 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 46, 55, 62; Сецинский Е. И. Вказ. праця. – С. 100, 108, 238; Сіцинський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 14, 18, 30.

56 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 54.

57 Там само. – С. 86.

58 Там само. – С. 96.

59 Там само. – С. 97-102; Сіцинський Ю. Й. Вказ. праця. – С. 43.

був стовп з написом «Маринская слобода». Проте така назва в народі не прижилася й далі використовувалося наймення Руські фільварки⁶⁰. На XIX – початок XX ст. там існувало ряд вулиць, провулків та площ, однак їх назви відрізняються від сьогоднішніх. Так, центральна вулиця Руських фільварок імені Івана Франка називалася Покровською або ж Великою Покровською – від розташованої на ній Покровської церкви⁶¹. Поряд знаходилася Мала Покровська вулиця, яка нині носить назву Дачна, та Покровський провулок, назва якого офіційно затверджена міською думою 15 лютого 1900 року (нині – вулиця 8 березня)⁶². Поряд з Покровською церквою розміщувалась Покровська площа⁶³. Наприкінці XIX – на початку XX ст. на південний схід від Покровської площі знаходилася Торгова площа. Обидві вони на сьогодні не існують. Від останньої з них розпочиналася вулиця Торгова, яка сьогодні носить ім'я Каманіна, а от згаданий у документах провулок Торговий, ймовірно, можна ототожнити з сучасним провулком Шевченка⁶⁴. Від Торгової відходив Перший Безіменний провулок (сьогодні – Водоп'янова)⁶⁵. Вулицю Велику Покровську продовжувала далі в напрямку каньйону Нагірна вулиця⁶⁶. Від неї відгалужувалася вулиця Татарська (нині – Леваневського), що продовжувалася провулком Татарським (сьогодні – Ляпидевського)⁶⁷. На стику Нагірної і Великої Покровської відходила вулиця Середня, яка не змінила своєї назви й до сьогодні, якщо не враховувати, що східну її частину перейменували на вулицю Південну. А от провулок Середній отримав ім'я Дороніна⁶⁸. Сучасні вулиці Шевченка та Лесі Українки з'єднувала Жандармська, яка нині носить ім'я Слєпньова⁶⁹. Вулиця Яна де Вітте (до 2017 року – Люби Берлін) носила назву Віттовська, тобто майже відбулося повернення історичної

60 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 106; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 104.

61 Будзей О. В. Вулицями... – С. 182; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 120; Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 46, арк. 3; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

62 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 543, арк. 71.

63 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 93.

64 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

65 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

66 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

67 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

68 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

69 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

назви⁷⁰. Сучасна вулиця Кренкеля називалася Безіменною або ж Другим Безіменним провулком, а Річна – Набережною⁷¹.

Інший мікрорайон Кам'янця-Подільського – Польські фільварки – 1865 року перейменовано на Олександрівську слободу, але ця назва не прижилася⁷². Оськовою магістраллю Польських фільварок являється сучасна вулиця Суворова, північна частина якої разом з вулицею Вутіша, згідно рішення міської думи від 15 лютого 1900 року, носила назву Старопоштова (називалася ще Польськофільварецьким спуском), а південна, згідно того ж рішення, – Георгіївська⁷³, оскільки проходила вона повз Георгіївську церкву, зведену протягом 1851-1861 рр.⁷⁴ Поруч розташовувалася Георгіївська площа, яка нині не існує⁷⁵. Окрім того існували I-IV Георгіївські провулки. Перший Георгіївський провулок з 1936 року носить ім'я Герцена⁷⁶, Другий Георгіївський тоді ж отримав назву вулиця Спартак⁷⁷, Третій Георгіївський з 2006 року отримав ім'я Володимира Свідзінського⁷⁸, а Четвертий Георгіївський провулок 9 квітня 1936 року отримав ім'я Бусигіна⁷⁹. Вулиця Торгова площа на кінець XIX – початок XX ст. називалася Базарною площею, однак у 1950-х рр. її забудували, за рахунок чого вона перетворилася на вулицю⁸⁰. Ще однією оськовою

70 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

71 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; спр. 543, арк. 71; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

72 Prusiewicz A. Вказ. праця. – С. 106; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 95.

73 Будзей О. В. Суворова: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 7 трав. – С. 5; Терлецький А. Імені Суворова: Вулиці нашого міста / Андрій Терлецький // Прапор Жовтня. – 1986. – 27 верес. – С. 2-3; Будзей О. В. Вутіша: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 11 черв. – С. 6; Терлецький А. Імені Вутіша: Вулиці нашого міста / Андрій Терлецький // Прапор Жовтня. – 1986. – 4 січ. – С. 4; Держархів Хмельницької області. Ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26.

74 Старенький І. О. До історії будівництва Георгіївської церкви в Кам'янці-Подільському / І. О. Старенький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. – Т. 1. – С. 215.

75 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 46.

76 Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 4; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 48.

77 Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 4; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 110; Будзей О. В. Спартак і Ракоші / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 22 лют. – С. 5.

78 Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 4; ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 105; Будзей О. В. Кам'янецькі адреси Володимира Свідзінського / Олег Будзей // Подолянин. – 2006. – 16 черв. – С. 6.

79 Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 4; ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 39.

80 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; Прокопчук В. С.

вулицею Польських фільварок є Зіньковецька. Існували також I-IV Зіньковецькі провулки. На сьогодні вдалося точно локалізувати тільки Другий Зіньковецький провулок – сучасний Київський⁸¹. Інколи в документах Четвертий Георгіївський провулок також фігурує як Зіньковецький⁸². Як Зіньковецький в джерелах також згадується Столярний провулок (офіційна його назва з 15 лютого 1900 року)⁸³. Розташування ще одного Зіньковецького провулка залишається невідомим. Окрім того на Польських фільварках є Зіньковецький тупик, який не змінював своєї назви й до сьогодні⁸⁴. Окрім того на правому березі Смотрича розташована Зіньковецька Набережна. Опоясує Польські фільварки в долині Смотрича вулиця Смотричка. У південній частині також розміщений провулок Круглий, назву якого офіційно затвердила міська дума 15 лютого 1900 року⁸⁵. Сучасна вулиця Віктора Приходька на початок XX ст. носила назву Обжерна⁸⁶. Сучасні Суворова і Пушкінську з'єднує вулиця Збарського, яка на кінець XIX – початок XX ст. називалася Больничним провулком, назву якого міська дума затвердила 15 лютого 1900 року⁸⁷. Частина вулиці Тімірязєва носила назву Училищна або Шкільна⁸⁸, а сучасна Веліканова – Базарна⁸⁹. Ці дві вулиці з'єднували ряд вулиць та провулків, зокрема Садова (нині – Шмідта), Зелена, а з 15 лютого 1900 року – Глуха (нині – Укмергеська), провулки Казармений і Тюремний, які отримали назви 15 лютого 1900 року (нині – вулиця Каліська)⁹⁰. Укмергеську та Каліську сполучає Семінарський провулок. Сучасні вулиці Тімірязєва і Північну з'єднував провулок Штабний (нині – Ісайї Кам'янчанина), а Веліканова і Пушкінську – провулок Буль-

Вказ. праця. – С. 116.

81 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 69.

82 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.

83 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.

84 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26.

85 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 75; Будзей О. В. Круглий: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 27 лют. – С. 5.

86 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3.

87 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 63; Будзей О. В. Борис Збарський: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 15 лют. – С. 4.

88 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 26; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 115.

89 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 26; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 40-41.

90 79 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 26; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Будзей О. В. Мічуринськ, Укмерге, Каліш: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 26 квіт. – С. 5.

варний. Від вулиці Пушкінської відгалужується Пушкінський узвіз (інколи в документах – провулок)⁹¹.

Північніше Польських фільварок розташований ще один мікрорайон Кам'яниця-Подільська – Біланівка. Двома осьовими вулицями були Велика Біланівська (нині в складі вулиці Тімірязєва)⁹² та Перша Загородня (нині – частина Північної)⁹³. Окрім того існує провулок Біланівський, вулиці Мала Біланівська (нині – Івана Сірка) та Біланівська Набережна (первісно просто Набережна)⁹⁴. Велику Біланівську та Першу Загородню сполучали вулиці Пансіонна (нині – Патріарха Мстислава), Козача (інколи в документах – Другий Козачий провулок) (нині – провулок Каньйонний), Нагірна (нині – Андрея Шептицького) та провулок Козачий⁹⁵.

Після спорудження протягом 1864-1873 рр. Новопланівського мосту почала активно забудовуватися вільна територія навпроти Старого міста на лівому березі річки Смотрич. Новий мікрорайон отримав назву Новий План. Його найпівнічнішою вулицею, що й не дивно, була Північна, про яку ми вже згадували. Паралельно до неї йшли ряд інших: Предтеченська (нині в складі вулиці Тімірязєва), Семінарська (нині – Героїв Небесної Сотні, розпочиналася біля приміщення Подільської духовної семінарії), Пушкінська, яка отримала наймення від збудованого у 1899-1900 рр. Пушкінського народного дому (раніше використовувалася назва Богадільницька), Могилівська, якій 16 серпня 1875 року пропонувалося надати назву Прихисткова (нині – Драгоманова), Кишинівська, яку 16 серпня 1875 року міська управа пропонувала назвати Монопольною (нині – Данила Галицького), Лагерний провулок, який міська управа 16 серпня 1875 року пропонувала назвати Олександрівською вулицею (нині – Соборна), Банківська (інші назви Велика транспортна дорога на Бессарабію і, що найцікавіше, вже на початку ХХ ст. з'явилася сучасна назва – князів Коріатовичів), Резервуарна, яку 15 серпня 1875 року планували перейменувати на Миколаївську (нині – Уральська), Гунська, яку 16 серпня 1875 року хотіли перейменувати на Олексіївську, Хрестова, яку планува-

91 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 26; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 3; Будзей О. В. Ісайя Кам'яничанин: м'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 1 берез. – С. 5.

92 Держархів Хмельницької області, ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 115.

93 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 1.

94 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 36, 126.

95 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 5; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 46, 120, 123-125.

ли назвати Сергіївською (нині – Драй-Хмари), Висока, якій хотіли надати назву Володимирівська (нині – Сіцинського), Дівоча (16 серпня 1875 року планували перейменувати на провулок Лагерний, нині – вулиця Гагенмейстера), Панівецька, Садова⁹⁶. Перпендикулярно до них пролягають вулиці Шевченка (первісно Новий бульвар або вулиця Новобульварна, пізніше просто Бульварна та Друга Бульварна, 1913 року перейменована на честь 300-річчя дому Романових на Романівський проспект, а 1918-го – на вулицю Шевченка), Петербурзька (15 лютого 1900 року до її складу включили Другу Петербурзьку вулицю, з 1914 року – Петроградська, нині – Лесі Українки), Московська (15 лютого 1900 року до її складу включили Другу Московську вулицю, протягом 1918-1921 рр. – Університетська, оскільки на ній розміщувався Кам'янець-Подільський державний український університет, нині – Огієнка), Лагерна, яку 16 серпня 1875 року планували перейменувати на Київську (нині – Гагаріна), провулок Лагерний, вулиця Загородня (нині – проспект Грушевського)⁹⁷. Окрім того були площі, які сьогодні не існують: Семінарська (з 1918 року – площа 27-го лютого) – у кварталі між сучасними вулицями Тімірязєва, Великанова, Каліською та Шевченка; Богадільницька – у кварталі між сучасними вулицями Лесі Українки, Огієнка, Героїв Небесної Сотні та Пушкінською; Велика Торгова – у кварталі між сучасними вулицями Шевченка, Огієнка, князів Коріатовичів та Соборною; Мала Торгова, в центрі якого знаходилася гімназія

96 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 47-49, 51, 52, 56-57, 70-71, 89-90, 92, 98-99, 107-109, 115, 119, 124; Будзей О. В. Червоноармійська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 10 верес. – С. 5; Будзей О. В. Олександр Пушкін: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 23 серп. – С. 5; Будзей О. В. Данило Галицький: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 29 листоп. – С. 5; Будзей О. В. Соборна: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 16 січ. – С. 4; Будзей О. В. Коріатовичі: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 6 лют. – С. 5; Будзей О. В. Уральська: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 26 берез. – С. 6; Будзей О. В. Драй-Хмари: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2006. – 15 груд. – С. 7; Будзей О. В. Сіцинського: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 24 верес. – С. 6; Будзей О. В. Вулицями... – С. 201-209, 228-241.

97 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 1, 25зв.; ф. р-335, оп. 1, спр. 543, арк. 70зв.; ф. р-3504, оп. 1, спр. 23, арк. 1; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 46-47, 50, 77, 79, 88, 126; Будзей О. В. Шевченко: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 5, 12, берез. – С. 5; Будзей О. В. Лесі Українки: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 25 черв. – С. 5; Будзей О. В. Огієнка: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 16 лип. – С. 5; Будзей О. В. Гагарін: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 13 серп. – С. 5; Будзей О. В. Проспект Грушевського: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2002. – 13 груд. – С. 5; Будзей О. В. Вулицями... – С. 209-227.

Славутинської⁹⁸. У XIX ст. на місці південної частини сучасних проспекту Грушевського та вулиці Гагаріна існувала Солдатська слобідка⁹⁹. Навтомість у північній частині Нового плану, між сучасними вулицями Північною, Героїв Небесної Сотні, Шевченка та проспектом Грушевського, у другій половині XIX ст. утворилося село Циганівка, що отримало назву у зв'язку з тим, що на цій незаселеній території зупинялися і влаштовували табори цигани, яким забороняли мешкати та перебувати вночі в місті¹⁰⁰. У центральній частині Нового плану, між сучасними вулицями Шевченка, Лесі Українки, князів Коріатовичів та Уральською, розкинулося урочище Гунські криниці¹⁰¹.

На XIX – початок XX ст. поруч з містом розташовувалися два містечка – Карвасари та Видрівка, від яких сьогодні залишилися лише вулиці Карвасари, Видрівка та Видровецький узвіз. Окремим населеним пунктом був і сучасний мікрорайон Підзамче, який мав свої усталені назви вулиць (Татарська, Базарний провулок, Підзамецький узвіз та ін.). Також варто згадати і ряд хуторів, які розташовувалися на землях, які нині входять до складу міста: Гуменіск, хутір Дембицького, Загальського, Кам'янецькі хутори, Райська брамка.

Отже, підсумовуючи вище сказане, бачимо, що топонімія Кам'янця-Подільського XIX – початку XX ст. була надзвичайно різноманітною і відображала в собі різні аспекти життя міста. На жаль, значна частина цих назв на сьогодні втрачена.

98 Держархів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, арк. 25зв.; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 40, 52.

99 Гарнага І. Російські царі в Кам'янці: Відомі і невідомі сторінки історії. Олександр П / Іван Гарнага // Кам'янець-Подільський вісник. – 1991. – 10 лип. – С. 3; Будзей О. В. Вулицями... – С. 227.

100 Гарнага І. Звідки пішла назва: Циганівка / Іван Гарнага // Прапор Жовтня. – 1972. – 8 лип. – С. 4; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С.123; Будзей О. В. Циганівка: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2008. – 4 квіт. – С. 7.

101 Будзей О. В. Гунські криниці: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2003. – 21 берез. – С. 6; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 51.